Počátky hradu v Olomouci a jeho nejstarší zděná architektura

VÍT DOHNAL

Hrad olomouckých údělníků stával na nynějším dómském návrší, zhruba v prostoru dnešního Václavského náměstí. Z konfigurace terénu je zřejmé, že na severu a na východě hradní fortifikace využívala krátkého svahu, který prudce klesá do údolní nivy protékané ramenem řeky Moravy. Jižní a západní strana návrší jsou pozdějšími úpravami natolik změněny, že je obtížné nyní odhadnout původní terén a průběh zmizelého opevnění. O tom, že se olomoucký hrad nacházel v uvedených místech svědčí údaje v písemných zprávách z konce 13. a 14. století, kde se při určování polohy nemovitostí objevuje označení „na hradě". Potvrzuje to i Bieflův objev z r. 1867, totiž že v komplexu církevních budov severně od dómu se dochovalo torzo románského paláce (Segenschmid 1871; Biefel 1884). I když dnes už nelze stavbu interpretovat dřívějším způsobem, jako že to je knížecí sídlo, přece jen nemůže být pochyb, že takováto budova nemohla stát nikde jinde než na knížecím hradě. Nejnověji to potvrzují výsledky systematického archeologického výzkumu, který na dómském návrší provádí olomoucké muzeum.

V posledních letech zjišťujeme, že kromě trojího pravěkého osídlení (střední eneolit, konec starší doby bronzové a starší doba železná) je na lokalitě bohatě zastoupený raný středověk, který navazuje na osídlení slovanské, začínající ve střední době hradištní. Nálezů, které lze s jistotou zařadit do středohradištního období, je však nápadně málo. Kromě nevelkého množství střepového materiálu, objevujícího se vlastně jen jako příměs v obsahu mladohradištní vrstvy, je třeba uvést především železnou misku slezského typu, nalezenou poblíž většího hrnku starobylého rázu v úrovni mezi mladohradištní vrstvou a začátkem vrstvy pravěké (Dohnal 1985b, v tisku). Do středohradištního období by snad bylo možno zařadit i ojediněle se vyskytující železné sekerkovité hřivny, ačkoliv vzhledem k jejich přítomnosti v mladohradištním horizontu, zde přílišné jistoty není. Zatím nejvýraznějším středohradištním nálezem na dómském návrší je velký bronzový gombík se stopami po zlacení (Dohnal 1985b, v tisku), který odpovídá typům poslední třetiny 9. století. Stejně jako zmíněná miska a hrnek pochází i tento nález z východní části nynější univerzitní zahrady (dříve kapitulní děkanství), z výzkumu v r. 1983. Jeho původní nálezové prostředí neznáme, neboť pochází z obsahu středověké jámy, kam se dostal druhotně. V ostatních případech jde vesměs o nálezy z mladohradištní vrstvy. Staršího materiálu rozhodně není mnoho a nelze ho spojovat s nějakou větší koncentrací obyvatelstva, která by odpovídala představě středohradištního hradiska, jak o tom před časem uvažoval B. Novotný, když se mu podařilo mezi tehdejšími dómskými nálezy vytřídit skupinu starší keramiky, datovatelné do 9. století (Novotný 1960, 127 a d.; týž 1964, 404).

Zdá se, že podobná situace byla i v poněkud jižněji položené, střední části tzv. Olomouckého kopce, která je známá pod názvem „Předhradí". Také na této lokalitě se vyskytuje keramika, datovaná do druhé poloviny 9. až první poloviny 10. století (Bláha 1977, 128). Při zjišťovacím výzkumu v areálu rektorátu Univer-

zity Palackého na Křížkovského ul. č. 8 a 6, tedy nedaleko od míst, kde byly zjištěny zmíněné střepy z 9.–10. století, jsme zachytili silnou vrstvu s tmavošedou až černou keramikou s bohatou příměsí jemně rozemleté tuhy, která se dá datovat do druhé poloviny 10. století. Tato mladohradištní vrstva končila buď až na intaktním podloží, anebo na světlejší pravěké vrstvě (Dohnal 1980a, 91). Na jiném místě v Křížkovského ulici č. 14, opět v blízkosti nálezu s keramikou datovanou do 9.–10. století se opět objevila keramika 10.–11. století (Kaliszová 1982, v tisku). Podobně se už dřív při záchranném výzkumu v ulici Fr. Halase (dřívější Mariánská) v jihozápadní části Předhradí podařilo získat větší množství materiálu, kde převládaly střepy mladohradištní a raně středověké, a pouze jeden byl starobylejšího rázu, snad z 9. století (Burian 1975, 272). Nedaleko od tohoto místa se přišlo na jeden z nejzajímavějších nálezů této starší fáze slovanského osídlení olomouckého kopce. Je to křížové kování koňské ohlávky z výzkumu, provedeného olomouckým památkovým střediskem na parcele bývalé kanovnické rezidence v Křížkovského ulici č. 4. Na téže lokalitě se přišlo i na další sídlištní jámu s keramikou staršího slovanského horizontu (Bláha 1979, 115). Je škoda, že jako u velkomoravského gombíku z dómského návrší se ani v tomto případě nepodařilo zjistit původní nálezové prostředí, protože kování se našlo v jámě s mladohradištní keramikou. Kování datované do první poloviny 9. století se považuje buď za doklad existence velkomoravského správního centra v této části olomouckého kopce (Bláha l. c.), anebo za doklad sídla jezdecké skupiny s úzkým vztahem k mocensko-politickým velkomoravským centrům v jižnějších částech země (Michna 1982, 730). Je přirozené, že tuto hypotézu, vycházející z nálezu předmětu v druhotném uložení, který je vzhledem k způsobu použití neobyčejně mobilní, by bylo žádoucí doložit ještě nálezem odpovídajících sídlištních objektů, aby se potvrdilo, že na Předhradí skutečně můžeme počítat s takovýmto prostředím, zvlášť když se hypotetický staromoravský dvorec zároveň uvažuje jako provizorní olomouckého sídlo Břetislava a jeho synů Spytihněva a Vratislava před tím, než byl na protějším dómském návrší postaven hrad (Michna ip. c. 733).

Shrneme-li dosavadní poznatky vidíme, že oproti záplavě materiálu z mladohradištních vrstev jsou olomoucké středohradištní nálezy poměrně vzácné. Tento stav zřejmě není dán výzkumem. Na dómském návrší probíhají každoročně po řadu let rozsáhlé terénní práce a stejně i na Předhradí byla už provedena dost rozsáhlá sondáž, nehledíme-li na různé starší příležitostné nálezy. Z obou lokalit je k dispozici množství materiálu a jsou i stratigrafická pozorování, která naznačují, že vývoj ve střední době hradištní není srovnatelný s tím, co prožívala raně středověká Olomouc od druhé poloviny 10. století. Je tedy nutné položit si otázku, zda i nadále máme počítat na olomouckém kopci s předpokládaným kmenovým ústředím, anebo zda zde nepůjde spíš o jakousi obchodní či vojenskou stanici, výhodně situovanou v tehdy ještě řídce osídleném kraji. Vynikající poloha kopce totiž umožňovala přímou kontrolu říčního přechodu na známé dálkové trase západovýchodního směru a zároveň dávala možnost dozoru i nad druhou, severojižní dopravní tepnou, která míjela kopec v nevelké vzdálenosti (Dohnal 1985, v tisku).

Jiný stav zachycujeme pro 10.–11. století. Z té doby se na dómském návrší i na Předhradí zachovala mohutná kulturní vrstva a také jámy, zasahující svými spodními částmi do pravěké vrstvy, případně do rostlého podloží. Kromě zahloubených objektů je doložen větší počet kůlových jam, které i když se zatím nedají sesadit do jednotlivých půdorysů, přece jen naznačují, že zde byly také nadzemní objekty s nosnými kůlovými konstrukcemi. Pokud se vlastních nálezů týká, tvoří velkou většinu střepy, jejichž typologií není možné se na tomto místě zabývat. Hojná je keramika tmavošedého až černě lesklého povrchu s bohatou příměsí jemně rozemleté tuhy. Časté jsou i předměty z parohu nebo z kosti a občas se objeví

Obr. 1. Olomouc – dómské návrší 1983: Jihovýchodní nároží podélné orientované stavby (kaple sv. Maří Magdaleny?) **a kamenná plenta na vnitřní straně mladohradištního valu. Za plentou jílová báze valového násypu.** Foto: V. Bittner.

Obr. 2. Olomouc – dómské návrší 1984: Situace pod podlahou východního křídla býv. kapitulního děkanství (nyní Univerzita Palackého). **Vpředu kamenná plenta na vnější straně mladohradištního valu. Vlevo zbytek hlinito-kamenitého tělesa valu. Vpravo obloukový závěr podélné orientované stavby** (kaple sv. Maří Magdaleny?). Foto: J. Hnila.

mazanice. Mezi tímto běžným sídlištním materiálem je i řada výrobků ze železa a vyskytují se také luxusní předměty, ozdoby a součástky jezdecké výstroje. Pro charakteristiku života tohoto mnohahektarového sídliště je třeba uvést nálezy, svědčící o rozvinuté výrobě specializovaných řemesel. Kromě technologicky vyspělé keramiky jsou to zejména železné strusky, případně tzv. železné lupy a také surová železná ruda, které dokládají místní výrobu a opracování železa. Ze surovin se našlo i několik kusů přírodního grafitu. Doložit můžeme zpracování parohu, kůže a dřeva. Z rozměrnějších výrobních nástrojů uveďme rotační žernovy a kamenné kotouče rotačních brusů. Na Předhradí snad lze počítat i s výrobou drobných ozdobných předmětů ze skla (Bláha 1979, 115). Na obou lokalitách jsou zřetelné náznaky dálkového obchodu (přeslen vyrobený z ovručské břidlice: Dohnal 1981b, tab. I, 15; pecka z meruňky: týž 1985b, 104; na Předhradí jantar: Bláha 1979, 115).

V posledních dvou letech se ukázalo, že dómské sídliště bylo opevněno, a že tedy jde o hradisko. Opevnění tvořil 5 m široký val, jehož krátký úsek se podařilo zachytit u románské válcové věže. Val měl hlinito-kamenitý násyp a na vnější i vnitřní straně byl chráněn 60–90 cm širokou plentou z pečlivě poskládaných břidlicových kamenů, spojovaných jílovitým pojivem. Bázi valu tvořila asi 30 cm silná vrstva žlutého jílu, zřetelně odlišná od kulturních vrstev uložených hlouběji. Maximální výška zachovaného zbytku valového tělesa byla 100 cm (obr. 1). Val sledoval severní okraj vrcholové plošiny a v místech dochované románské věže, nazývané někdy také Barborka podle barokní kaple v ní zřízené, se stáčel k jihovýchodu a směřoval dovnitř návrší. Vyplývá to z plošného výzkumu rajského dvora v r. 1975, kde se sice val už nezachoval, ale o jeho existenci svědčí zbytky jílovité báze zmizelého valu, které ležely na tmavé hlinité vrstvě s mladohradištní keramikou (Dohnal 1981b, tab. III, 2). Z čelní plenty patrně pocházely velké kvádrovité kameny, které se našly zhruba uprostřed rajského dvora, na mnoha místech poškozeného terénní úpravou i řadou pozdějších zásahů. V místech gotického rajského dvora byl před valem snad i obranný příkop, jak lze usuzovat podle zbytku prohlubně, zničené při stavbě jižní zdi románského paláce. Vzhledem k tomu, že jílovitá báze valu ani kamenná plenta nesahaly až k pravěké vrstvě, ale končily poměrně vysoko v mladohradištním horizontu je zřejmé, že opevnění nevzniklo současně s počátkem sídliště, ale bylo vybudováno teprve v době, kdy se na sídlišti už určitá kulturní vrstva vytvořila. Pro přesnější datování sice nemáme přímou oporu, ale dá se uvažovat o konci 10. nebo počátku 11. století jako o pravděpodobné době vzniku valu. Pokud se jeho zániku týká, je nutno počítat s určitou dobou, kdy zničený val byl vystaven povětrnostním vlivům, neboť jinak by asi sotva se mohla vytvořit destrukční vrstva, kterou jsme odkryli před valem na povrchu původního svahu. Pro datování zániku valu je důležité, že na rajském dvoře byla jílovitá báze valu překryta hlinitou navážkou, v níž se našel denár Spytihněva II. (1055–1061), který zároveň vymezuje spodní možnou hranici pro vznik raněstředověkého hřbitova, zjištěného v prostoru rajského dvora a překrytého částečně románským palácem (Dohnal 1981b, 261 a d.). Červená skvrna přepálené hlíny a další popelovitá místa naznačují, že hradisko nezaniklo přirozeným způsobem, ale násilně, a to nejpozději v polovině 11. století.

Období knížecího hradu se kryje s třetí fází raněstředověkého osídlení. Skrovné zmínky, které se o olomouckém hradu v písemných pramenech objevují, nejdou pod polovinu 11. století a dochované stavební památky – především se to týká známého paláce – patří do doby ještě pozdější. Je proto věcí archeologického výzkumu, aby opatřil takové poznatky, které by mohly sloužit jako východisko pro další studium, když pramenný materiál jiné povahy chybí.

Pro snazší orientaci bude užitečné podat přehled dosud realizovaných terén-

Obr. 4. Olomouc – dómské návrší 1974: Vnitřní strana hradební zdi u románské válcové věže (Sonda 15/74). **Pod rozpěrou zbytek nadzemního lícovaného a pod ním základového rozšířeného zdiva předgotického původu. Nad rozpěrou hrubé základové zdivo novější hradby, datované pražským grošem Jana Lucemburského.** Foto: A. Jankovský.

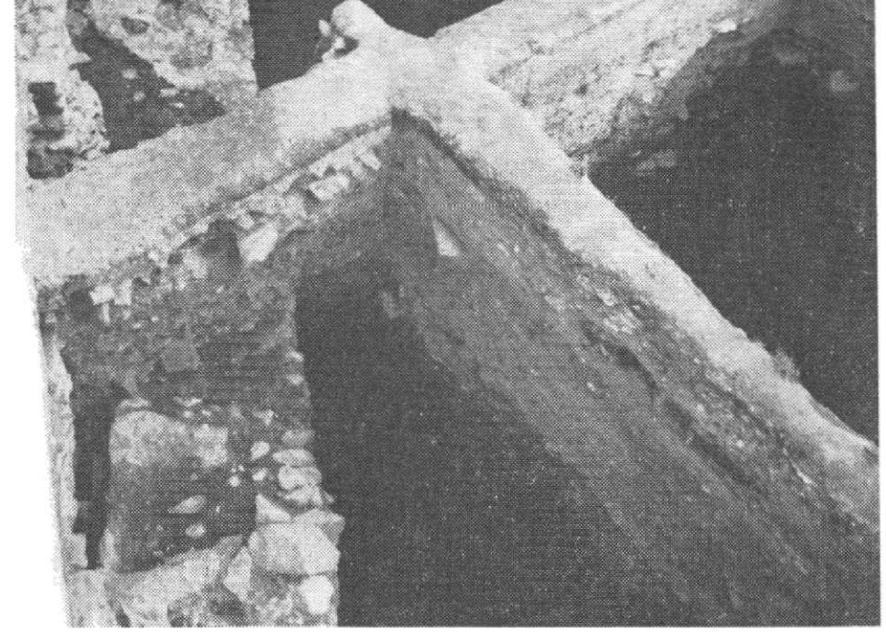

Obr. 3. Olomouc – dómské návrší 1983: Situace ve východní části zahrady býv. kapitulního děkanství (Univerzita Palackého). **Vlevo jižní obvodová zeď podélné orientované stavby** (kaple sv. Maří Magdaleny?) **s barevně odlišným jihovýchodním nárožím. Vzadu kamenná plenta na vnitřní straně mladohradištního valu.** Foto: V. Bittner.

ních akcí. Výzkum začal rozsáhlou zjišťovací sondáží v pásmu hradebních zdí, dochovaných na obvodu dómského návrší, provedenou v letech 1972–1974 (Dohnal 1974, 106 a d.; týž 1975, 86 a d.). Potom následoval plošný odkryv rajského dvora severně od dómu (týž 1975, 67; týž 1977, 74 a d.) a průzkum studny uprostřed dvora, provedený v letech 1974–1975 a 1976. Sice mimo rámec dómského výzkumu, ale v těsné návaznosti jsme v letech 1977–1978 provedli zjišťovací sondáž na Křížkovského ulici (týž 1980a, 91), aby se zjistilo, nakolik je dómská stratigrafie srovnatelná s poměry na Předhradí a sondovali jsme také v areálu Kláštera Hradiska za podobným účelem (Dohnal 1980b, 58). Během r. 1979–1980 jsme ještě pokračovali v sondážních pracích uvnitř gotického ambitu a zkoumali jsme přilehlou kapli sv. Jana Křtitele (týž 1981a, 48 a d.; týž 1982, 36 a d.). Tím vpodstatě skončil průzkum uvnitř památkových budov v okolí tzv. Přemyslovského paláce a v následujících letech se pak už pracovalo na volných plochách mimo tento areál. V r. 1981 to byl revizní odkryv na parkánu u románské válcové věže (týž 1983, 54 a d.) V letech 1982–1984 jsme pracovali v zahradě bývalého kapitulního děkanství, nyní Univerzity Palackého (týž 1984a, v tisku; týž 1984b, v tisku) a zároveň jsme zkoumali i substrukce raněstředověkých architektur, které se zachovaly pod dlažbou před západním průčelím dómu.

Devět výzkumných etap, které do r. 1984 olomoucké muzeum na lokalitě realizovalo, přineslo kromě poznatků o starším slovanském osídlení také řadu výsledků, které do značné míry mění obraz knížecího hradu, k němuž před pětadvaceti lety dospěl V. Richter na základě archívního materiálu a uměleckohistorických analýz (Richter 1959). S ohledem na informativní ráz příspěvku budeme se zabývat pouze těmi objekty, pro něž jsou k dispozici nové archeologické údaje.

Na prvním místě je třeba se zmínit o hradním opevnění. Sondáž ukázala, že pravděpodobně ve druhé polovině 14. století došlo k rozsáhlé rekonstrukci dómské fortifikace. Dómské návrší tehdy ztratilo ráz izolovaného okrsku, neboť se stalo součástí širšího opevněného prostoru, který zahrnoval i Předhradí. Došlo k přestavbě, při níž hradební zdi byly zvýšeny a byly nasypány vysoké parkány. Došlo i k rozsáhlým terénním úpravám na vnitřní ploše, přičemž některé objekty byly strženy a povrchová úroveň se místy zvýšila. Předgotické opevnění zmizelo. V prostoru románské válcové věže se podařilo zachytit zbytek hradby s mohutně rozšířeným předzákladem a s asi 100 cm vysokým fragmentem nadzemního lícovaného zdiva (obr. 4), na nějž je přímo napojena základová, směrem vzhůru se ztenčující část mladší hradební zdi, kterou datuje nález pražského groše Jana Lucemburského. Starší hradba se dá podle střepů nalezených v úrovni dochovaného zbytku datovat přinejmenším do 13. století (Dohnal 1975, 88). Horní část zdi se pravděpodobně zřítila a část zůstala ležet na svahu před hradbou, jak naznačuje situace v sondě, založené při venkovní straně dodnes stojící hradby. Nešlo tedy o jakousi rampu, která měla umožňovat přístup k bráně (Michna 1982, 734), o jejíž eixstenci na severní straně hradu uvažoval V. Richter a zdůvodňoval tak svoji interpretaci válcové věže jako bergfritu (Richter 1959, 90). Otázku věže se zatím nepodařilo uspokojivě vyřešit. Sonda u ní založená pouze ukázala, že venkovní zeď bývalého kapitulního děkanství, která se od severu dotýká věže, je vlastně stará hradební zeď, od věže oddělená klínovitě se rozšiřující nepravidelnou spárou. Při revizním odkryvu se ukázalo, že z východní strany k věži přiléhá pravoúhle zalomená jiná zeď, která je známa už v výzkumu v letech 1948–1949 (Reichertová 1949, 63). Nyní se podařilo zjistit, že tato lomená zeď byla dodatečně vestavěna do tohoto prostoru patrně proto, aby se tak uzavřel průchod mezi věží a severozápadním nárožím románského paláce, kudy bylo možno proniknout od severu až do samého centra hradu (Dohnal 1983, 54). Významné zjištění je na západním obvodu hradního území. Sondou byl zachycen obranný příkop, který byl patrně vodní, jak na-

značují nálezy ulit vodních plžů ve spodních vrstvách víc než 12 m hluboké sondy. Byly zachyceny také dubové piloty a na ně napojená vodorovná břevna, které asi tvořily mostní konstrukci, umožňující přechod do brány. Příkop i s mostem zmizel v navážkách při přestavbách ve druhé polovině 14. století.

Ve výčtu staveb románského období se nemusíme zabývat svatováclavskou katedrálou, neboť stav poznání se od vydání Richtrovy práce a raněstředověké Olomouci podstatně nezměnil. Řadu nových poznatků se však podařilo získat o tzv. Přemyslovském paláci v severním sousedství kostela. Výzkumem se ukázalo, že zde nebyla pouze tato budova, ale už v románské době musíme počítat s křížovou chodbou a s další patrovou budovou, která uzavírala tuto skupinu od východu. Na tomto místě by nemělo význam rozepisovat se o jednotlivých nálezových situacích; konstatujme pouze, že uvedené stavby nevznikly naráz, ale je mezi nimi určitá časová posloupnost. Jako nejstarší se v tomto prostoru jeví kostel, o jehož svěcení v r. 1131 i o počátcích stavby se dochovaly písemné zprávy, zatímco palác zůstal v soudobých pramenech zcela neznámý. Z dislokace budov je zřejmé, že do prostoru, zbylého mezi kostelem na jihu a palácem na severu byla teprve dodatečně vestavěna románská křížová chodba s nezvykle protáhlým rajským dvorem a další samostatná patrová budova na východě. Podle stylově jednotné kamenické výzdoby oken celá stavební akce trvala asi poměrně krátkou dobu a komplex budov začal svému účelu sloužit s největší pravděpodobností na samém počátku 40. let 12. století (Dohnal 1982, 36 a d.). Toto datování není nikterak závislé na stylově kritické analýze okenní výzdoby, která jak známo, kolísá v rozmezí až asi šedesáti let, od poloviny 12. do počátku 13. století. V poslední době se většina badatelů vyslovuje pro dobu před polovinou 12. století (Líbal 1979, 62; Merhautová-Livorová 1979, 68; Rozehnal 1979, 38; Hlobil 1984, 193 a d.). Navržené datování odpovídá historické situaci v tom, že olomoucký biskup Jindřich Zdík, který patrně byl stavebníkem, by později při svém napjatém vztahu k moravským údělníkům asi sotva měl možnost takovouto rozsáhlou stavební akci v Olomouci realizovat. Z hlediska funkce je třeba zdůraznit, že severní budova má všechny rysy románských paláců, zatímco připojená křížová chodba a další budova na východě se hlásí do okruhu staveb klaustrálních. Spojení obou těchto účelově rozdílných typů naznačuje, že původní záměr vybudovat v severním sousedství biskupského kostela reprezentační sídlo byl změněn. Přístavbami tak vznikl poměrně složitý celek, v němž lze počítat nejenom se sídlem biskupa, ale zároveň i se sídlem jím řízené kapituly (Dohnal 1984c).

K nejstarším zděným budovám na olomouckém hradě patří také objekt, který se podařilo zjistit v letech 1983–1984 na severním obvodu návrší, západně od válcové románské věže. Půdorys sice nebylo možno odkrýt celý, protože ho překrývá stojící budova východního křídla kapitulního děkanství, ale i tak je zřejmé, že šlo nikoliv o světskou, ale sakrální stavbu, která je přesně orientovaná, se západní částí obdélnou a východní částí ukončenou obloukovým závěrem. Mezi závěrem a obdélnou částí jsou na jižní i na severní straně nároží, prozrazující, že na základovém zdivu byly provedeny druhotné zásahy. Ze stratigrafické situace vyplynulo, že kaple či kostelík stál na splanýrovaném mladohradištním valu, který jak jsme viděli, zanikl někdy v polovině 11. století, což je zároveň nejspodnější možná hranice pro datování objeveného objektu. Otázka jeho zasvěcení zůstává otevřená. Vzhledem k dodatečným zásahům na základovém zdivu by mohlo jít o zmizelou kapli sv. Maří Magdaleny, vzpomínanou poprvé v r. 1267, o níž je známo, že se používala ještě v r. 1541, a v r. 1633 už byla natolik zchátralá, že se začalo s její opravou (Richter 1959, 61–63, 82–84). Vyloučit nelze ani druhou možnost, že totiž jde o jinou svatyni, o níž se písemné prameny nezmiňují. Nejasná je také funkce

kostela, který stál na okraji hradního návrší, kde víme, že se objevují hroby (Dohnal 1985b, v tisku).

Literatura

Biefel, K. 1884: Romanische Fenster der ehemaligen Herzogenburg in Olmütz. Olomouc.

Bláha, J. 1977: Některé záchranné akce oddělení historicko-archeologického průzkumu při OSSPPOP v r. 1977. Okresní archiv v Olomouci 1977, 128.

– 1979: Přehled důležitějších záchranných akcí oddělení historicko-archeologického průzkumu při OSSPPOP v Olomouci za rok 1979. Okresní archiv v Olomouci 1979, 114–115.

– 1980: Otázka kontinuity slovanského osídlení Olomouckého kopce a několik poznámek k hmotné kultuře olomouckých Slovanů. VVM 32, 301–311.

Burian, V. 1975: Příspěvek k nejstarší historii olomouckého Předhradí. (Středověké nálezy v býv. Mariánské ulici.) VVM 27, 269–281.

Dohnal, V. 1974: Sondáž na dómském návrší v Olomouci. PV 1973, 106–111.

– 1975: Pokračování sondáže na dómském návrší v Olomouci. PV 1974, 86–91.

– 1975: Výzkum Rajského dvora u olomouckého dómu. PV 1974, 67.

– 1977: Beendigung der Grabung das Paradieshofes bei dem Dom von Olomouc. PV 1975, 74–76.

– 1978: Průzkum studny na rajském dvoře u olomouckého dómu. PV 1976, 83.

– 1979: Metodologické aspekty archeologického výzkumu dómského návrší v Olomouci. Sborník referátů 1. celostátní konference „Aplikace geofyzikálních metod v archeologii a moderní metody terénního výzkumu a dokumentace". Petrov nad Desnou 2.–4. října 1979, 147–150.

– 1980a: Zjišťovací sondáž na Křížkovského ulici v Olomouci. PV 1977, 91.

– 1980b: Zjišťovací sondáž na Klášteře Hradisku v Olomouci. PV 1978, 58.

– 1981a: Výzkum dómského návrší v Olomouci – 4. etapa. PV 1979, 48–51.

– 1981b: Mladohradištní pohřebiště na Olomoucku. AR 33, 258–267.

– 1982: Systematický výzkum dómského návrší v Olomouci – 5. etapa. PV 1980, 36–38.

– 1983: Systematický výzkum dómského návrší v Olomouci – 6. etapa. PV 1981, 54–55.

– 1984a: Systematický výzkum dómského návrší v Olomouci – 7. etapa. PV 1984, 56–57.

– 1984b: Systematický výzkum dómského návrší v Olomouci – 8. etapa. PV 1983, v tisku.

– 1984c: K otázce funkční interpretace románského paláce v Olomouci, Urbes medii aevi – investigationes archaeologicae, Praha 1984, 29–41.

– 1985: Raněstředověké osídlení a počátky hradu v Olomouci, ČSIM 34, série B, 97–113.

– 1985b: Systematický výzkum dómského návrší v Olomouci – 9. etapa, PV 1984, v tisku.

Hlobil, I. 1984: K vývoji a současnému poznání Přemyslovského paláce v Olomouci. Umění 32, 193–205.

Líbal, D. 1979: Výtvarné a časové zařazení oken románského paláce v Olomouci. Historická Olomouc a její současné problémy, sborník příspěvků k sympoziu, uspořádanému 1.–2. prosince 1977 v Olomouci, in: Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas philosophica, Philosophica-Aesthetica 5, 59–65.

Merhautová-Livorová, A. 1979: K poslání a datování budovy na severní straně svatováclavské baziliky v Olomouci. Historická Olomouc a její současné problémy, sborník příspěvků k sympoziu, uspořádanému 1.–2. prosince 1977 v Olomouci, in: Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas philosophica. Philosophica-Aesthetica 5, 67–69.

Michna, P. J. 1982: K utváření raněstředověké Moravy (Olomouc a historické Olomoucku v 9. až počátku 13. století). ČsČH 30, 716–742.

Novotný, B. 1960: Výzkum v Olomouci-Hradisko. PV 1959, 127–128.

– 1964: K otázce osídlení Olomouckého kopce a Kláštera Hradiska ve střední a pozdní době hradištní. PA 55, 392–415.

Reichertová, K. 1949: Přemyslovský hrad a předhradí v Olomouci. AR I, 60–73.

Richter, V. 1959: Raněstředověká Olomouc. Praha–Brno.

Rozehnal, A. 1977: NKP-Přemyslovský palác Olomouc. Zpráva o průzkumu zdiva přízemí a prvního patra. I. etapa 1976–1977, II. etapa 1977. Ostrava. Strojopis uložen v KVM Olomouc.

Segenschmid, F. 1871: Die Domkirche und der Kreuzgang mit den Überresten der alten Herzogsburg in Olmütz. MCC 16, 142–148.

Zusammenfassung

Die Anfänge der Burg in Olomouc (Olmütz) und ihre älteste Mauerarchitektur

Die Burg der Olmützer Teilfürsten stand auf dem heutigen Domhügel, der den nordöstlichsten Ausläufer des sogenannten Olmützer Bergs bildete, der sich etwa 30 m über die Talflur des Morava-Flusses erhob. Seit dem Jahr 1972 führt das Olmützer Museum systematische archäologische Untersuchungen der genannten Lokalität durch. Die bisher neun Untersuchungssaisonen ließen erkennen, daß es an dieser außer drei vorzeitlichen Besiedlungen (mittleres Eneolithikum, Ende der älteren Bronzezeit und ältere Eisenzeit) auch eine slawische Besiedlung gegeben hat, die in der mittleren Burgwallzeit beginnt.

Im Vergleich mit dem übrigen Fundgut gibt es jedoch nur wenige mittelburgwallzeitliche Funde. Der wichtigste ist ein Bronzeknopf mit Vergoldungsspuren, der sich in das dritte Drittel des 9. Jahrhunderts datieren läßt, aber sekundär gelagert im Gehalt einer mittelalterlichen Grube gefunden wurde. In die mittlere Burgwallzeit gehört dann noch eine eiserne Schüssel des schlesischen Typs und eine unbedeutende Menge von Keramik, die als Beimischung des Gehalts der jungburgwallzeitlichen Schicht erscheint. Eine ähnliche Lage herrscht offenbar auch auf dem weiter südlich liegenden Teil des Olmützer Bergs, der in der Literatur gewöhnlich unter dem Namen „Vorburg" geführt wird. Auch aus dieser Fundstätte ist mittelburgwallzeitliche Keramik bekannt, die allerdings im Vergleich mit dem übrigen jungburgwallzeitlichen Material nur spärlich ist. Der wichtigste Fund ist ein eiserner, kreuzförmiger, mit Buntmetall dekorierter Beschlag einer Pferdehalfter aus der ersten Hälfte des 9. Jahrhunderts (Bláha 1979, 115). Dieser war sekundär gelagert, man barg ihn in einer Grube mit jungburgwallzeitlicher Keramik. In der Nähe des Beschlagfundes stieß man auch auf eine Grube mit Keramik mittelburgwallzeitlicher Art. Das bisher geborgene Material aus den Olmützer Untersuchungen, eventuell älteren gelegentlichen Freilegungen, ist arm an mittelburgwallzeitlichen Funden und spricht vorläufig nicht dafür, daß es hier zu einer stärkeren Bevölkerungskonzentration gekommen wäre, die ein großes Stammeszentrum belegen könnte mit dem man für den Olmützer Berg gerechnet hat (Novotný 1960, 127; derselbe 1964, 404). Es scheint, daß es sich eher um Spuren irgendeiner Handels- oder Militärstation in der damals noch schütter besiedelten Gegend handeln könnte. Die günstige Lage des Bergs ermöglichte eine Kontrolle des Flußübergangs an der Ferntraße, die Böhmen mit Schlesien verband, und gestattete zugleich die Aufsicht über eine zweite Verkehrsader, die am Berg in geringer Entfernung und nord-südlicher Richtung vorbeizog.

Im 10.–11. Jahrhundert lag auf dem Domhügel und dem benachbarten Vorburggelände eine umfangreiche Siedlung, die von einer starken Kulturschicht, vertieften Objekten und Pfahlgruben nach Konstruktionen oberirdischer Objekte belegt wird. Im Scherbenmaterial ist dunkelgraue bis schwarze Keramik mit reichen Beimengungen fein zermahlenen Grafits stark vertreten, die man in die zweite Hälfte des 10. Jahrhunderts stellen kann. Relativ häufig erscheinen eiserne Produkte, aber auch Bestandteile der Reiterausrüstung und manche Luxusgegenstände. Belegt ist die Herstellung und Bearbeitung von Eisen, die Bearbeitung von Hornmasse und Knochen, sowie eine Reihe weiterer spezialisierter Handwerke, außerdem fehlen nicht einmal Beweise für den Fernhandel. Auf dem Domhügel wurde ein 5 m breiter, aus Steinen und Lehm erbauter Wall mit steinerner Blende auf der Vorder- und Hinterseite der Wallaufschüttung festgestellt, der auf einer Schicht gelben Tons ruhte. Nach der stratigraphischen Situation zu schließen ist diese Befestigung nicht am Anfang der Besiedlung entstanden, sondern wurde später, etwa gegen Ende des 10. oder am Anfang des 11. Jahrhunderts errichtet. Den Untergang des Walls datiert ein Denar Spytihněvs II. (1055–1061), welcher bei der Untersuchung im Jahr 1975 (Dohnal 1981b, 261) in der die Basis des zerstörten Walls bedeckenden Aufschüttung geborgen wurde. In der Umgebung fand man aschige Stellen und unmittelbar unter dem entdeckten Denar versengten Lehm als Andeutung, daß der Untergang der jungburgwallzeitlichen Siedlung gewaltsam gewesen ist.

Für die Zeit der Fürstenburg wurden Erkenntnisse über die Burgbefestigung erworben. Es zeigte sich, daß in der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts ein umfangreicher Umbau der Dombefestigung vorgenommen wurde. Das ursprünglich isolierte Burgareal wurde damals einem breiteren, auch die Vorburg umfassenden befestigten Raum eingegliedert. Auf der Nordseite des Domhügels, in der Nähe des romanischen Rundturms, der im Barock zu der St.-Barbara-Kapelle umgebaut wurde, erschien bei Sondierungen der Rest der alten Burgmauer (Abb. 4), die das Scherbenmaterial in das 13. Jahrhundert verweist. Auf der Oberseite der oberirdischen Mauerwerkreste sitzt die Fundamentpartie der neueren Schanze, die nach einem Prager Groschen Johanns von Luxemburg (1310–1346) datierbar ist. Auf der Westseite stieß eine Sonde auf einen ursprünglich mit Wasser gefüllten Wehrgraben, über den eine Holzbrücke führte. Graben und Brücke wurden bei dem Umbau der Dombefestigung in der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts verschüttet.

Eine Reihe gewichtiger Erkenntnisse gewann man in den letzten Jahren über den bekannten Palast nördlich vom Dom, der früher als Sitz der Olmützer Teilfürsten galt (Segenschmid 1871; Biefel 1884), während später die Meinung überwog, es habe sich um den Bischofspalast gehandelt

(Richter 1959). Die systematische Untersuchung ließ erkennen, daß zwischen der Kathedrale und dem romanischen Palast bereits in romanischen Zeiten ein Kreuzgang mit länglichem Paradieshof lag und daß auf der Ostseite senkrecht zur Achse des Palastes und auch der Kirche ein Stockwerkbau stand. Dieser ganze Komplex romanischer Gebäude wurde hart am Beginn der vierziger Jahre des 12. Jahrhunderts, etwa 10 Jahre nach der Kircheneinweihung (1131) dem Gebrauch übergeben, die aus schriftlichen Quellen bekannt ist. Aus dem Grundriß und manchen Beobachtungen bei den Forschungen geht hervor, daß die ursprüngliche Absicht, neben die Bischofskirche ein repräsentatives Palastgebäude mit Saal und Stockwerk zu stellen, geändert wurde. Durch den Anbau eines Kreuzgangs und Ostflügels entstand in der Nachbarschaft der Kirche ein kompliziertes Ganzes, in dem man nicht nur mit dem Bischofssitz sondern auch mit dem Sitz des vom Bischof gegründeten zwölfgliederigen Kapitels rechnen kann. Als wahrscheinlicher Bauherr kommt der Olmützer Bischof Jindřich Zdík in Betracht.

In den Jahren 1983–1984 wurden bei den Untersuchungen im Ostteil des ehemaligen Kapitulardekants (heute Palacký-Universität) die Fundamente eines der Länge nach orientierten steingebauten Objekts mit bogenförmigem Abschluß an der Ostseite festgestellt. Es war leider nicht möglich den ganzen Grundriß freizulegen, weil ein Teil unter dem noch stehenden Ostflügel des ehemaligen Kapitulardekants liegt. Nach Vergleichen der Forschungslage mit den Schriftquellen zu schließen hat es den Anschein, daß es sich um die verschwundene Maria-Magdalena-Kapelle handeln konnte, die zum erstenmal zum Jahr 1267 erwähnt wird (Richter 1959, 61–63, 82–84). Für die Datierung ist es wichtig, daß das Objekt auf einem Rest des jungburgwallzeitlichen Walls stand, der spätestens um die Mitte des 11. Jahrhunderts abgekommen ist. Damit ist die maximale zeitliche Untergrenze der Entstehung des entdeckten Bauwerks gegeben.

Abbildungen

Abb. 1. Olmütz – Domberg 1983: Südostecke des der Länge nach orientierten Bauwerks (Maria-Magdalena-Kapelle?) und Steinblende an der Innenseite des jungburgwallzeitlichen Walls. Hinter der Blende die Lehmbasis der Wallaufschüttung. Foto: V. Bittner.

Abb. 2. Olmütz – Domberg 1984: Situation unter dem Bodenpflaster des Ostflügels des ehemaligen Kapitulardekanats (heute Palacký-Universität). Vorn Steinblende an der Außenseite des jungburgwallzeitlichen Walls. Links die Reste des lehmig-steinigen Wallkörpers. Rechts der bogenförmige Abschluß des längsorientierten Objekts (Maria-Magdalena-Kapelle?). Foto: J. Hnila.

Abb. 3. Olmütz – Domhügel 1983: Situation im Ostteil des Gartens des ehemaligen Kapitulardekanats (Palacký-Universität). Links die südliche Umfangswand des längsorientierten Objekts (Maria-Magdalena-Kapelle) mit farbig unterschiedlicher Südostecke. Hinten die Steinblende an der Inennseite des jungburgwallzeitlichen Walls. Foto: V. Bittner.

Abb. 4. Olmütz – Domberg 1974: Innenseite der Burgmauer bei dem romanischen Rundturm (Sonde 15/74). Unter der Strebe Rest des oberirdischen der Oberseite und darunter des erweiterten Grundmauerwerks vorgotischer Herkunft. Oberhalb der Strebe grobes Grundmauerwerk der neueren Schanze, datiert von einem Prager Groschen Johanns von Luxemburg. Foto: A. Jankovský.